

ERDÉLYI MUZEUM

AZ ERD. MUZEUM EGYLET TÖRT. SZAKOSZTÁLYÁNAK KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

FINÁLY HENRIK,

M. K. EGYET, TANÁR, A MUZ. EGYL. TITKÁRA, A M. TUD. AKAD. L. T.

Megjelen havonként. Márczius 1. Ára évenként 1 frt 15 kr.

Tartalom: Adalék Gaius institutioi IV. könyve 13. §-ához. Jámbor Gyulától. (Egy kőmetszetű táblával). — Az 1606-ki bécsi békekötés létrejöttének története. Irta Nemes Elek. (Vége). — Epikuros tana az örök megsemmisülésről. Hegedüs István. (Vége). — Vegyesek. — Adományjegyzék.

Adalék Gaius institutioi IV. könyve 13. §-ához.

Irta: Jámbor Gyula IV. é. joghallgató.

A római jogtörténelem forrásainak kétségtelenül egyik legfontosabbika Gaiusnak e század elején fölfedezett munkája, a melynek jelentőségét különösen emeli azon körülmény, hogy ez az egyedüli rendszeres jogi munka, a mely reánk maradt.

Nem kis kárára azonban a jogtörténelemnek, e mű sok helyen anynyira rongált, hogy a kiegészítés néhol épen nem lehetséges, néhol pedig oly nehézségekkel jár, a melyek legalább is felette megnehezítik a végleg megnyugtató eredményre való juthatást.

Ez utóbbiak közzé tartozik a IV. 13. §-ban, a veronai codex 78 foliumán, a Studemund-féle kiadás 191 lap 10 sorában előforduló „falsi — —“ kiegészítése. Ezen ír kitöltése anynyira fontos a rómaiak egyik ősi peres eljárásának, a legis actio sacramento, és különösen a sacramentum lényegének felfogására nézve, hogy a kiegészítés egész elméleteknek képezheti és képezi valóban is alapját, s viszont, a mily felfogást magának valaki a sacramentum lényegéről alkotott, ahhoz alkalmazott szóval kísértethetik meg, és kísértetett is meg e hely kiegészítése.

De a milyen fontos ez a hely, ép anynyira sajtáságos is az. A veronai codex vizsgálói közül különösen Studemund általában azon meggyőződésre jutott, hogy Gaius institutioi első három könyvének másolója sem dolgozott ugyan hibátlanul, de a negyedik könyv másolója őt e tekintetben messze túlszárnyalta, nemcsak mennyiségileg számtalan, de minőségileg is oly

hibákat ejtvén, melyeken az eligazodás a legnehezebb feladatok egyike. És épen ez a hely az, a melyen a másoló a legnagyobb hibák egyikét követte el. E hely t. i. így néz ki: (*Lásd az I. ábrát.*)

A mint láthatjuk, a másoló az első három sort jól írta le, de a 7 számmal jelölt sortól kezdve a 11-kig teljes zavar van. Itt gyaníthatólag a falsi —-t, láthatólag pedig az „atque hoc tempore — sat-bit“ egészen „— — qui victus erat“-ig, bár nem egyformán, kétszer írta le, minélfogva e hely a 6 számmal jelölt sorban levő „ — — periculosa erat“-tól a 14 sorban levő „ — — sacramenti praestabat“-ig zavaros és elhibázott.

A Gaius-kiadók a másoló ügyetlensége által összezavart ezen hely kiadásánál megegyezőleg jártak el anynyiban, a meny nyiben mindenikük a Studemund-féle apographum 191 l. 6 sorában levő „ — — periculosa erat“-ig a helyet leírván, a most következő 7. 8. és 9. számmal jelölt sort kihagyta, s folytatta tovább a 10 számú sorral, csupán ezen falsi — —-t egészítvén ki már most mindenik kiadó a maga meggyőződése szerint.

Mielőtt vizsgálat alá vennők, hogy az egyes kiadók a falsi után minő egészítéseket tettek, vessünk egy tekintetet magára a codexnek ezen az apographumokban vissza adott helyére.

Meg kell említenem, hogy noha a 7-ik sorban levő ír ép oly kiterjedésű, mint a 10 sor elején levő falsi az utánna következő olvashatlan helylyel együtt, mi tárgyalásunkban határozottan csak a 10-ik sor falsija után következő helyre leendünk tekintettel, először mivel csak itt látható valóban a falsi s a hozzá tartozó csonka hely, és másodsor mivel a kiadók és írók kiegészítésüket szintén csak ezen helyre nézve tették.

A veronai Gaius-codex s tehát annak 78 foliumán levő ezen többször említett hely is eddigelé három alkalommal vizsgálattott. Először 1817-ben Goeschen által, kinek társa e munkában Bekker hirneves philologus, majd Bethmann-Hollweg akkor IV. éves joghallgató volt; másodsor 1821 és 1822. nyarán Bluhme Keresztély által; s végül harmadsor 1867 és 1868 nyarán Studemund Vilmos kitünő nyelvész és palaeographus által, a mely alkalommal különösen Mommsen Tivadar és Krueger Pál is foglalkoztak a palimpsestus vizsgálásával.

Goeschen e helyet így adta vissza:

Falsi[?]acq[?]III

Bluhme a falsi után háromszor olvasott mindig más-más jegyeket, u. m.

először

Falsi^qacq^cadIII

másodsor $\overset{N}{\text{Falsia}}.. \overset{N}{\text{MI}} \overset{N}{\text{I}}$

harmadsor $\overset{N}{\text{Falsia}}.. \overset{N}{\text{MIU}} \overset{N}{\text{N}}$

Végre Studemund, aki saját apographuma szövegébe a Goeschen féle olvasást vette be, jegyzetben azt mondja, hogy: „proximum post falsi locum ac vel ae litteras obtinuisse probabile est, quas post duarum litterarum intervallum N fortasse sequebatur.“ E szerint, noha azt Studemund maga nem teszi, mi az ő olvasását így állíthatjuk össze:

$\overset{N}{\text{Falsiac}}.. \overset{N}{\text{N}}$

vagy $\overset{N}{\text{Falsiae}}.. \overset{N}{\text{N}}$

Csoportosítsuk már most e 6-féle olvasást, s tekintsük meg azokat figyelmesen. (Lásd a II. ábrát.)

Ha e helyeket figyelemmel vizsgáljuk, a következő eredményre jutunk:

Az első és 2-ik helyen a falsi után 8 jegy van jelezve:

$\overset{?}{\text{I}}=\overset{?}{\text{a}}, \overset{?}{\text{c}}=\overset{?}{\text{c}}, \overset{?}{\text{q}}=\overset{?}{\text{g}}, \overset{?}{\text{z}}=\overset{?}{\text{a}}, \overset{?}{\text{z}}=\overset{?}{\text{d}}$, és a 3–3 hasta. A 3-ik helyen 6 jegy: $\overset{?}{\text{a}}, \overset{?}{\text{.}}, \overset{?}{\text{.}}, \overset{?}{\text{M}}, \overset{?}{\text{i}}, \overset{?}{\text{I}}$; és két jegy a sor fölött $\overset{?}{\text{N}}$, és $\overset{?}{\text{.}}$. A 4-ik helyen 7 jegy: $\overset{?}{\text{a}}, \overset{?}{\text{.}}, \overset{?}{\text{.}}, \overset{?}{\text{M}}, \overset{?}{\text{i}}, \overset{?}{\text{u}}, \overset{?}{\text{N}}$; és kettő a sor fölött $\overset{?}{\text{N}}$ és $\overset{?}{\text{.}}$. Az 5-ik és 6-ik helyen 5 jegy: $\overset{?}{\text{a}}, \overset{?}{\text{c}}=\overset{?}{\text{c}}, \overset{?}{\text{.}}, \overset{?}{\text{.}}, \overset{?}{\text{N}}$.

Keresztbe vizsgálva már most a falsi után az I-ső helyen áll: $\overset{?}{\text{i}}$ vagy $\overset{?}{\text{a}}$; ez a vonás lehet vagy $\overset{?}{\text{i}}$, vagy valamely betű, vagy sigla pl. a con (7) sigla, rongált maradványa. Biztosan azonban egyik sem. A II-ik helyen áll vagy $\overset{?}{\text{c}}$, vagy $\overset{?}{\text{e}}$, vagy semmi, azaz olvashatlan valami. Biztosan tehát sem $\overset{?}{\text{c}}$, sem $\overset{?}{\text{e}}$. A III-ik helyen áll egy már önmagában kétséges $\overset{?}{\text{q}}$; vagy egy $\overset{?}{\text{G}}$, (ami ismét vagy $\overset{?}{\text{g}}$, vagy $\overset{?}{\text{q}}$); vagy a Bluhme-féle 3-ik és 4-ik helyen az $\overset{?}{\text{M}}$ betű első fele; vagy a Studemund féle 5. és 6-ik helyen olvashatlan valami. Biztos jegy tehát a III-ik helyen sem vehető ki. A IV-ik helyen vagy $\overset{?}{\text{a}}$, vagy az előbb említett 3. és 4-ik helyen levő $\overset{?}{\text{M}}$ második fele, vagy semmi olvasható. Biztosan tehát itt sem vehető ki semmi. Az V-ik helyen $\overset{?}{\text{z}}$ (tehát ez már magában lehet $\overset{?}{\text{d}}$ is, $\overset{?}{\text{e}}$ is) vagy $\overset{?}{\text{i}}$, vagy Goeschen és Studemundnál semmi olvasható. Biztos = semmi sem. A VI-ik helyen vagy $\overset{?}{\text{II}}$, vagy $\overset{?}{\text{I}}$, vagy $\overset{?}{\text{uN}}$, vagy $\overset{?}{\text{N}}$. Látjuk, hogy itt sem vehető ki biztosan semmi.

Ha most összegezzük az eredményt, a melyet e vizsgálatnál nyertünk, azon végeredményre jutunk, hogy a falsi után egyetlen betű sem olvasható biztosan.

Igy állunk a palimpsestus ezen helyének híven utánzott vonásaival.

Lássuk már most, hogy miként jártak el e hely alapján a Gaius-kiadók s más írók.

Ama kísérleteket, melyek e hely kiegészítésére nézve eddigelé tétettek, két csoportba gruppirozhatjuk. Az egyik esküt ajánl kiegészítésül különböző kifejezések alatt a hová tartoznak Huschke, Danz és ujabban Böcking. A másik az esküt elvetve, különböző alkalmas szókat ajánl; a hová tartoznak Bethmann-Hollweg, Mommsen, Lachmann, Rudorff, Savigny.

Lássuk először is az első csoportot.

Első képviselője és egyik részletes kidolgozója ama nézetnek, hogy a sacramentum=eskü: Huschke György Fülöp Ede.

Huschke Gaiusának legujabbi kiadásában¹⁾ e helyet így egészíti ki:

falsiloq pp ii = falsiloquo propter iusiurandum.²⁾

Indokai ezek:

„... A legvalószínűbbnek tartom most különösen az eredeti és legmegbízhatóbb Goeschen féle olvasás szerint — a hely most tincturák által nagyon meg van rongálva — a falsiloq pp ii = „falsiloquo propter iusiurandumot.“ Ez legjobban talál — mondja Huschke — Studemund összehasonlításával, mely szerint „loq“ helyett csak ac vagy aq azután két olvashatatlan betű után N, vagy valami hasonló következett. Más tekintetben pedig amaz olvasás mód teljesen kielégítő. Mert 1-ször így Gaius itt ép úgy mondja a legis actiokra nézve, mint az ezzel összehasonlított (perinde-atque) későbbi actio certae creditae pecuniae-t illetőleg, hogy kire nézve volt az veszélyes (a ki később egyszerűen qui victus erat nak, hamisan állító félnek s ismét később reus és actornak neveztetik) valamint, hogy minő jogügyletnél fogva (iusiurandum, mint később sponsio és restipulatio) volt az veszélyes, és ezt az ő egyszerű, változtatni nem igen szeretett stylusában fejezi ki az egészen és egyedül helyes propterrel. 2-szor. Megvan ezzel különböztetve a büntetés alaki alapja, a falsum loqui, az anyagítól, az eljárás érdekében szükséges eskütől.“³⁾ — Eddig Huschke.

¹⁾ Gai inst. i. c. comm. IV. Lipsiae 1873. és 1878. Jur. Anteinst. 1874.

²⁾ Huschke 1873-ki kiadásában nemcsak a falsit adja állva, hanem a loquo-t is, tehát e szót is mint kétségtelent, biztosat tünteti fel, noha, mint láttuk, a falsi után egyetlen betű sem volt biztosan olvasható. — Megemlítettő továbbá, hogy Huschke legelőször maga sem egészítette e helyet esküre, hanem így: „falsi convictis.“ Danz ugyan megkísérelte, ezt is az eskü értelemmel összeegyeztetni (Zeitschr. f. Rgesch. VI. 363. l. 63. j.); azonban a „convictis“ értelme e helyen semmi összefüggésben sincs az esküvel; a falsi convictus t. i. egyáltalában a meggyőzött, a pervesztes, ugyanaz, a ki ugyan e helyén Gaiusnak (IV. 13.) kissé lejjebb „qui victus erat“-képen említettik. — Később Huschke véleménye változott, s így suppléált: „falsi iurandi nomine.“

³⁾ Multa u. Sacramentum 378. l. 79. j.

A dolog természetében fekszik, hogy a hely kiegészítésénél két körülményre, és csak is e kettőre lehet és kell támaszkodnunk, melyek Huschke indoklásából is kitűnnek. Az egyik t. i. a dolog technicája, mint alap, a másik a pótlandó szó fogalmi értelme, mint az épület maga. Az elsőre nézve a nagyon természetes kriterium az, hogy a kiegészítésül ajánlott szó szorosán belé illjék a kiegészítendő űrbe és se üres helyet ne hagyjon, se az üres helyen túl ne terjeszkedjék. E kriteriumot szigoruan kell szem előtt tartanunk, azon egyszerű okból, mert nem szabad mást feltennünk, mint azt, hogy e helyen ép oly rendes betűvetéssel, mint bármely más helyen, volt valami írva, ami ma olvashatlan. Tehát nem szabad feltennünk, hogy ott a legkisebb üres hely is maradhatott volna, azt pedig épen lehetetlen feltennünk, hogy több lehetett volna ott írva, mint a menynyi a rendes betű vetéssel belefér. Ellenben teljesen szabadon mozoghatunk az alkalmazandó betű-idomok behelyezése tekintetében, miután már volt alkalmunk meggyőződni róla, hogy a falsi után egyetlen betű sem biztos. A másodikra, az alkalmazandó szó fogalmi értelmére nézve a kriterium csak az, hogy e helyre illő értelmet adjon.

Ha már most vizsgálat alá vesszük Huschke pótlását technica szempontjából, úgy, tekintettel az épen most mondotakra, Huschkenek mindjárt első indoka elesik.

Huschke ugyanis azt mondja, hogy legvalószínűbbnek tetszik neki az első és legmegbízhatóbb Goeschen-féle olvasás szerint a falsiloq \overline{pp} \overline{ii} .

Igen természetes dolog, hogy a hatféle olvasás közül „legvalószínűbbnek“ tarthatja bár ki bármelyik olvasást. Ez az illető subjectum meggyőzéséhez képest szabadságában áll. Huschke legvalószínűjére azonban meg kell jegyeznünk, hogy az az indokolásul szolgáló akaró körülírása Huschkenak, a melylyel az általa most elfogadott olvasás előtte legvalószínű voltának alapján a loq \overline{pp} \overline{ii} -t mintegy szilárdabbá tenni akarja, nem eléggé tárgyilagos. Huschke t. i. azzal az előrebocsátással helyezi be a loq \overline{pp} \overline{ii} betűket, hogy „...nach der ursprünglichen und vertrauenswerthesten Göschenschen Lesung (halte ich jetzt) für das wahrscheinlichste falsiloq \overline{pp} \overline{ii} “ Bármily valószínűnek tartsa azonban valaki a Göschen-olvasást, azt minden esetre be kellend vallania, hogy annak vonásai koránt sem oly határozottak, hogy azokból falsiloq \overline{pp} \overline{ii} -t lehetne, vagy épen kellene olvasni. Göschen vonásai ezek:

Falsiloq \overline{pp} \overline{ii} (Lásd a II. ábra 1. számát.) és csak Huschke csi-

nált ezelőlt falsiloq pp ii-t midőn i vonásból i-t, e-ből o-t csinált, a kétséges q-t biztossá tette, a rajta levő kérdőjelet (?) pedig -vá változtatta, mely jegy a q-t legtöbb esetben quo jelentőségűvé teszi; a ^{***}i-ből csinált pp-t, s végre nem volt nehez a két ii vonásból ii= iusiurandumot csinálni. De Huschke még tovább megy. O Göschen [?]icq^{***} iii-ját oly kétségtelennek

veszi, még pedig az első három jegyet egyenesen loq-nak, hogy mint említettük, Gaius kiadásaiban a loquo-t állva nyomatta ki, tehát mint kétségtelen szót közli. És ez valóban feltűnő! Mert Huschkeről nem lehet feltenni, hogy Göschen ezen jegyeknek valódi értékét s jelentőségét ne ismerte volna, hogy igen jól ne tudta volna miszerint ez egy cseppel sem bír több jelentőséggel mint a másik 5 olvasás, de sőt az által, hogy ezen öt olvasás közül egyetlen egy sem erősítette meg e jegyeket, egyetlen egy sem látta ugyanazokat, hanem mindenik mást, ez által a Goeschen-olvasás még gyengült jelentőségében. Anynyi legalább bizonyos, hogy épen azért, mivel e helyre nézve hat féle olvasás tétetett, a melyek közül egyik a más-^{knak} mond ellent, aggodalom nélkül tekinthetjük e helyet úgy, mint ha az egészen üres volna. Azonban Huschke némi indokot is igyekszik felhozni, hogy miért tartja a „legvalószínűbbnek“ a Goeschen olvasást. Azt mondja s illetőleg idézi, hogy: „a hely most tincturák által nagyon meg van rongálva.“ Ez egyáltalában nem lehet indok. Hogy mennyire rongáltatott meg az említett hely tincturák által, s nevezetesen Bluhme vegyszerei által, a ki mint tudjuk kiméretlenül bánt el a palimpsestussal, azt aligha tudná más valaki megmondani, mint az első három vizsgáló: Goeschen, Bekker és Bethmann-Hollweg, kik azonban már meghaltak, a nélkül, hogy e helyet Bluhme után vizsgálták volna.

A loq tehát oly indokból, mint Huschke felveszi, fel nem vehető, mert erre nincs alap. De másfelől egészen kétségtelen dolog, hogy Huschke teljes joggal, s tegyük hozzá, hogy helyesen egyedül így, mondhatja: miután a falsi után következő különböző s haiféleképen olvasott homályos betű töredékekből egyetlen egy biztos betű sem vehető ki, behelyezzek oda egy l-et, o-t, q-t, pp-t és ii-t, s itt van most a loq pp ii= loquo propter iusiurandum.

És most már lássuk a dolog lényegét, lássuk miként veszi ki magát e helyen a loq pp ii; megállhat-e Loqppu ebben az alakban?

Határozottan kimondhatjuk, hogy nem állhat meg.

A loquor szó ugyanis az egész codexben egyetlen egy helyen sem fordul rövidítve elő. Az apographumok figyelmes átvizsgálása után úgy találtam, hogy e szó csak is loquimur alakban jő elő és pedig a 10 lap 6 sorában, 20 l. 17 s., 40 l. 24 s., 76 l. 13 s., 84 l. 3 s., 102 l. 21 s., 178 l. 20 s., 190 l. 13 sorában. A loquo-t tehát rövidíteni nem szabad, 1) mivel nem oly szó, a mely rövidítetni szokott volna az ókori másolók által; 2) mert éppen azért mivel nem rövidítettett, nem tudjuk,

hogyan miként kell azt rövidíteni. Huschke így rövidít loquo=loq. Aligha tudna Huschke e rövidítésre egyetlen példát is a régi kéziratokból felmutatni. De ha kissé figyelmesen megvizsgáljuk e rövidítést, azonnal szemünkbe fog ölelni nem csak az, hogy a rövidítés Huschke önkényes rövidítése, hanem az is, hogy mire van alapítva. A quo adverbium több ó-kori kézirat maradványban néhol önmagára, néhol összetételben mint melléknév

rövidítették így q̄. Tehát nem a loquor szó van itt tulajdonképpen rövidítve, hanem miután e szó a falsi után a Huschke féle egészítés szerint loquo alakot kíván véletlenül, e véletlenre van alapítva a rövidítés azon ép most említett s nem éppen gyakori ténynek felhasználásával, hogy a

quo mint adverbium s összetételben mint melléknév q̄ rövidítésben fordul elő. Ezt azonban e helyen tenni nem szabad, annál kevésbé, mivel ezen adverbium ily rövidítésben az egész palimpsestusban sehol sem jő főnév-hajlításként elő, s valószínűleg más kéziratokban sem.

Ez általános ok mellett azonban vannak különös okok is, a melyek Huschke e rövidítését meg nem engedik.

Először is a q̄ mint quo rövidítése az egész Codexben csupán csak négy helyen fordul elő; u. m.

2 lap 24 sor	q̄=önmagában
19 „ 20 „	q̄= — quo = aliquo
82 „ 14 „	q̄=quo — = quomodo
164 „ 7 „	q̄= — quo =aequo.

Tehát egy esetben q̄ alakban mint adverbium, három esetben (egyszer q, kétszer q̄ alakban) összetételben mint adjectivum. Fordul ugyan még egy helyen elő a 160 lap 1 sorában, de itt az utána következő esonka szó miatt nem egészen kétségtelen. Már ez a körülmény, hogy összesen is csak alig néhány helyen használtatik e rövidítés, elég arra, hogy azt oly szabadon

felhasználni tiltva legyen. De ehhez járul még amaz, a jelen esetben épen nem jelentéktelen körülmény, hogy a negyedik könyvben, tehát a negyedik könyv másolója által használva egyetlen egyszer sem fordul az elé. Tehát még az is kérdés tárgya lehet, hogy használta-e a IV. könyv másolója egyáltalában e rövidítést?

Összszeevonva a mondottakat, nem lesz nehéz átlátnunk, hogy a loquo-nak akként való rövidítése, mint Huschke tette, még abban az esetben is felette aggályos volna, ha a falsi után:

1) biztos volna az l,

2) " " " o,

3) " " " a q,

4) ha tudnók, hogy a negyedik könyv másolója a quo rövidítését egyáltalában használta-e vagy ennek hiányában legalább egy biztos q-t olvashatnánk.

Azonban tudjuk, hogy az 1—3 alatt mondott betűk nem csak nem biztosak, de sőt egyáltalában soha sem is léteztek a falsimegett, mert a felette kétes q-n kívül egyetlen vizsgáló sem jelezte azokat. Az l helyett i-t jelzett egy, a-t öt vizsgálat eredménye; az o helyett c-t látott három e-t egy és semmit két vizsgálat eredménye; a q-t látta egy vizsgálat így: q, a mi azt teszi, hogy maga a vizsgáló sem tudja, az-e csakugyan; helyette látott egy vizsgálat q-t, két vizsgálat m-nek első felét, két vizsgálat semmit. A 4) alatt mondottak szükségességét érezte maga Huschke is, azért a loq-ot

így adta: loq. Nem hiszem azonban, miszerint kimutatható volna, hogy ez minő alapon történt; mert a Goeschen schedákban a q felett levő ? jelet csak nem lehetett o-vá változtatni! Természetes dolog, hogy ez csak erőszakolás, a mely, különösen miután ilyen felette kényes, egész önálló elméleteket szülhetők és szült helyen van alkalmazva, éppen a kitűzött célnak, az objectiv igazság kutatása eredményének megközelítését nehezíti meg. Sikerült tán kimutatni, hogy loq ebben az alakban e helyen nem állhatott. Ha loquo akart volna e helyen állani, annak egészen kiférva kellett volna lennie, azután következvén a propter pp-je és a iusiurandum ii-je.

Menjünk most már tovább. A loq után a propter két p-je következik. A propter rendes rövidítése, ugy a palimpses-tusban, mint más ókori kézirat maradványokban pp vagy pp. Csak is egy helyen fordul az elé hihetőleg másolói tévedésből így pp a 222 lap 16 sorában, de ez kivétel s számba nem jő.

Menjünk most már tovább. A loq után a propter két p-je következik. A propter rendes rövidítése, ugy a palimpses-tusban, mint más ókori kézirat maradványokban pp vagy pp. Csak is egy helyen fordul az elé hihetőleg másolói tévedésből így pp a 222 lap 16 sorában, de ez kivétel s számba nem jő.

het. Huschke is így adja: \overline{pp} Csakhogy itt ismét az a nem jelentéktelen kérdés támad, hogy honnan jő oda a két p fölé az a vonás? Ezt nem látta egyetlen vizsgáló sem. Már pedig ha a betüidomok behelyezésére nézve, tehát azok helyén, a sorban egészen szabadon mozoghatunk is, ez semmi esetre sem áll a sor fölötti helyre nézve is. Mert míg a sorban levő üres helyre nézve nem tehetünk mást fel, minthogy ott valaminek írva kellett lenni, addig a sor fölötti helyre nézve nem szabad feltennünk, hogy ott a legkisebb vonásocska is lett volna.

Ép így állunk a iusiurandum rövidítésével is. A palimpsestusban e rövidítés csak egy helyen fordul elő: a 113^b folium 22 sorában. s itt is csak Studemundnak sikerült azt biztosan látni ily alakban \overline{ii} Göschel nem látta e jegyet kétségtelenül⁴⁾ Bluhme sem. Más kéziratokban többnyire ily alakban jő elő \overline{ii} vagy \overline{ii} egyszer is⁵⁾ Nekünk természetesen csak azt szabad feltennünk, hogy ha a falsi utáni helyen a iusiurandum rövidítése előfordult, az csak azzal az alakkal birhatott, melyet Studemund ugyanazon másoló által használva jelzett, tehát \overline{ii} Huschke is a vízszintes vonással adja a két i-t, azonban e vonást itt a falsi utáni helyen ép úgy nem látta egyik vizsgáló sem, mint nem az egyik függőleges szárnak lefelé nyúló hosszabb voltát, pedig a mint nem szabad semmi olyat, mit a vizsgálók nem láttak a sor fölötti helyen föltenni, úgy nem szabad azt a sor alatti helyen sem feltenni.

Ha összegezzük mind azt, a mit eddigelé Huschke egészítésére nézve megjegyeztünk, úgy constatálnunk kell, hogy a

falsi utáni helyen úgy, a mint Huschke adja, sem loq, mint loquo, sem \overline{pp} mint propter, sem \overline{ii} mint iusiurandum rövidítése meg nem állhat. A falsiloquo propter iusiurandum rövidítés technica szempontjából csak egy esetben volna elfogadható, ha ily alakban helyezhetnők azt be: „falsiloquo \overline{pp} \overline{ii} .“ Ez a palimpsestusban így kellene hogy kinézzen: (Lásd a III-ik ábrát.)

Elégséges lesz egy tekintet vetnünk e helyre, hogy meggyőződhesünk, miszerint ez egészítés ép oly lehetetlen, a mily lehetetlen a falsiloq \overline{pp} \overline{ii} egészítés. Mert ha hajszálnyi pontossággal megmérjük az apographumokban a falsi utáni űrt, úgy fogjuk találni, hogy e hely Böckingnél 13 milimetryire Studemund apographumában pedig — melynek betüi után a fennebbi utánzat egybeállítva van — 15.5 milimetryire terjed. Studemundnál tehát a hely 2.5 mm-rel nagyobb, mint Böckingnél és a palimpsestusban ismét valamivel nagyobb kell legyen mint

⁴⁾ Első kiad. Gaiusnak IV. 176. jegyzetében.

⁵⁾ Studem. Apogr. 272 lap.

Studemundnál; de e különbségek csak onnan származnak, hogy Böckingnél a betűk legkisebbek s legsűrűbben állanak, Studemundnál már nagyobbak és ritkábban állanak, míg a palimpsestusban — mint ez a Studemund apographumához mellékelte fényképből látszik — ismét valamivel nagyobbak a betűk s még ritkábban állanak egymástól. Az ezen hely nagyságára alapított munkálkodásnak nem lehet tehát azt ellenvetni, hogy ez űr a három különböző helyen különböző nagyságu, mert mindenken a maga betűit s betűvetését használva ugyazazon minőségű és menyiségű betűkkel mindenik szoroson ugyanazon eredményt kell hogy adja kiterjedés tekintetében is. Erről könnyű meggyőződni, ha a facsimilek vonásait általában s azután különösen ezen falsi utáni helyét figyelemmel megvizsgáljuk. Nekem természetesen mindenek előtt arra kellett különös gondot fordítanom, hogy e hely lelkiismeretesen s pontosan van-e visszaadva? Miután a Studemund apographuma mellett levő fénykép betűvetését, betűmagasságát stb. pontosan megfigyeltem s a Böcking és Studemund apographumok vonásai, betű nagyságai-val összehasonlítottam, és ezután a két apographumban visszaadott ezen falsi utáni hely kiterjedését egymással összehasonlítottam, úgy találtam, hogy a betű-nagyság és sűrűség arányában mindkét apographum e hely nagyságát hajszálnyira egyformán adta vissza. Azon körülmény pedig, hogy míg Studemund apographumában a betűk egyforma szabályszerű távol-ságban vannak egymástól, addig a palimpsestusban, mint a fényképből látható, némely helyen egy-egy betű közelebb esik társához, másik pedig távolabb, annál kevésbé okozhat aggodalmat, mivel a kérdésben forgó falsi utáni hely oly kicsiny kiterjedésű, hogy ha ily rendetlen betűvetést épen e helyen feltennünk szabad volna is, ez leglönnebb 2 mmnyi differenciát okozhatna, mint erről meggyőződtem. Ily rendetlen betűvetést azonban e helyen nem is szabad feltennünk, mivel mint az említett fényképen láthatjuk, az eredeti kéziratban is az egyenlő, szabályos távoly betűvetés az általános, az ily rendtelenség pedig csak a kivételes.

A Studemund apographumában tehát, mint említettük a hely 15·5 mmnyire terjed. Ugyan ennyire szabad terjednie az ugyanazon betűkkel és betűvetéssel egybeállított kiegészítésnek is, azon természetes okból, mivel ha tovább terjed, belé megy a következő szóba. A falsiloquo $\overline{pp} \overline{ü}$ azonban ezen 15·5 mmnyi helyen nem fér el; annak 21·5 mmnyi hely kell. Mert az $l=0\cdot5$ mm., az $o, q, u, o, p, p=2-2$ mm., a két $l=1$ mm., a betűk közötti űr mindenütt 1-1 mm., ez 8 mm., együtt tehát a kiegészítés 21·5 mmnyire terjed, s így a következő $atque$ szóba megy belé egészen a q betűig.

Mindezeknél fogva

miután loq mint rövidítés semmi esetre sem fogadható el; miután a pp melyet Huschke a propter siglája-képen helyez be, felette elnyúló vízszintes vonás nélkül propternek egyáltalában nem vehető, ezen vonásnak nyomát pedig egy vizsgáló sem észlelte;

miután a II két vonásból oly könnyű szerrel iusiurandum sigláját csinálni nem lehet, chez egyszer szintén egy e két jegy felett elvonuló vonás kellene, melyet azonban ismét egyik vizsgáló sem látott; másodszer, mert — miután Studemund megbízható, lelkiismeretes olvasása épen a IV. könyv másolója által használva, egészen kétségtelenül olvasta a iusiurandum sigláját ilyennek $\overline{\text{II}}$ — ennél fogva az egyik szár hosszabb volta is követelmény; mit ismét egyik vizsgáló sem látott;

miután kiírva loquo pp ii e helyen el nem fér, tehát ezen alakban, a melyben egyedül volna loquo elfogadható, a kiegészítés lehetetlen:

mindezeknél fogva Huschke egészítését technica szempontjából — pedig ez itt a fődolog — elfogadhatónak nem tartom.

De e mellett épen nem szolgál Huschke nézetének szilárdításául az az ingadozás melyet nézetének épen alapjára e hely olvasására nézve tanusított. Huschke Gaiusának első kiadásában a falsi kiegészítését így adta: „falsi convictis“ második kiadásában: „falsi iurisiurandi nomine.“ Kérdés támad most már, hogy minő alapon adta ki Huschke ezen legutóbbi olvasásától annyira elütően olvasott helyet e két első kiadásaiban? Az eredeti codex alapján nem. Az ezen helyre nézve kevésbé megbízható⁶⁾ Bluhme féle olvasást sem vehette alapul, mivel ennek vonásai a convictis-re épen nem adnak alapot, az „a . . . mi“ nyomán pedig iurisiurandi nomine-t egészíteni ismét lehetetlen, mivel a „mi“ előtt „ii no-“ el nem fér. Nem marad tehát más alap hátra, mint a Göschén-Bethmann-Hollweg féle schedák, ezek alapján kellett Huschkenek első és második kiadásaiban e helyet adnia. Utóbbi (1873, 1874 1878.) kiadásaiban e hely ismét ugyanazon Göschén-Bethmann-H. schedák alapján adatott s ekkor azt mondja⁷⁾ hogy az eredeti Göschén olvasás szerint falsiloq pp ii tetszik neki legvalóbb-

⁶⁾ V. ö. Studem. apogr. Prooem. p. XIII. „ — — schedis Bluhmianis, quibus ne ipse quidem multum auctoritatis tribuit — — “ és Zeitschr. f. Rgesch. V. 366 l. „ — — Was die Bluhmeschen Scheden betrifft . . . scheinen . . . die einzelnen Buchstaben oder Zeichen . . . öfter der Handschrift abgezwungen zu sein und in sofern eine freiere Behandlung zuzulassen“ (Bethmann—H.)

⁷⁾ Multa u. S. 368 l. 76 j.

szinünek: tehát ugyanazon vonások tesznek most előtte a legvalóbbszinüen falsiloq pp ii-t, melyek előbb legvalóbbszinüen convictis s illetőleg iurisiurandi nomine-t tettek. Pedig nevezetes az, hogy Huschkenak ezen egy és ugyanazon vonások alapján tett előbbi és utóbbi olvasásai közt oly nagy különbség van, hogy a falsiloq pp ii egészítésnek egyetlen egy betűje sem foglaltatik a convictis és iurisiurandi nomine egészítésekben. Már e variálással kimutatta maga Huschke is, hogy a falsi után egyetlen betű sem biztos, és nem ragaszkodhatunk e részben egyik vizsgáló olvasásához sem mint „legvalóbbszinűhez“, mint ezt legutóbb ő maga teszi.

Huschke felhozott indokai helyett sokkal valóbbszinünek tartom azt, hogy Huschkénak csak a második Gaius kiadása után ötlött különösen szemébe az atque s mondatban levő propter, s adta neki azt az eszmét, hogy a loquo propter iusiurandum igen találó volna a sponsio propterjéhez s alapul szolgálhatna az eskü megalapítására „propter iusiurandum“ alakjában; mintegy tételt állított fel tehát a kész indokra és indokért s némileg erősítést már elfoglalt álláspontjára. Nehézségei itt nem lehettek. A „loquis“-t már Savigny ajánlotta, a propter a sponsio, iusiurandumot pedig már előbb egészített más alakban.

Az az indoka Huschkénak, melyet Gaius mondat szerkezetére nézve a hasonlítást s a sacramentum magyarázatát illetőleg ugy Multájában⁸⁾ valamint Gaiusának már második kiadásában is⁹⁾ felhoz, egyszer már meg van gyengítve az által, hogy ő maga is e szorosabb vonatkozás nélkül a következő atque-s mondatra adta ki előbbi kiadásait, de másrészt önmagában sem állhat meg. Az ugyanis kétségtelen, hogy Gaiusnak szándékában sem volt a sacramentumot definiálni. Neki csak az volt szándéka, hogy a sacramenti actio főbb tulajdonságait s ezek után az eljárást adja elé. Kezdenie az előbbiekkal kellett előadását. És ezt teszi is Gaius a 13 §-ban. Kiemeli, mint a sacr. actio két jellemző főbb sájátságát. 1) hogy egészen általános volt, és 2) hogy periculosa volt. Ha Gaiusnak szándéka lett volna definiálni, vagy mondjuk Huschke szavaival explicálni „quid esset sacramentum“ akkor e czélból az, a mit Huschke ajánl „propter iusiurandum“ elégtelen volna; de nem is lehetne

⁸⁾ Multa u. S. 378. l. 79 j.

⁹⁾ „Gaius enim neque sacramentum quid esset, non explicare, neque negotium in hac actione periculum creans, cui ex sui temporis iure sponzionem comparat, non demonstrare potuit“. E megjegyzését t. i. a „iurisiurandi nomine“ egészítésénél tette.

kibékülni azzal, hogy egy oly különösen a római jogászok előtt lényeges része az előadásnak, mint a fogalom meghatározása, itt tehát a sacramentumé, miért jönne itt oly egészen mellékelesen, mintegy becsempészve elő, holott itt épen a sacramentumról van szó, De másfelől Gaius igenis meg tudhatta magyarázni és pedig correctül azt is hogy k i r e, azt is, hogy minő jogügyletnél volt ez actio veszélyes, anélkül, hogy ezért épen falsiloquo propter iusiurandumot kellett volna használnia. Sőt ellenkezőleg az ilyen constructio: „eque actio perinde periculosa erat falsiloquo propter iusiurandum, atque hoc tempore periculosa est etc“ már önmagában nyelvészetiileg is szokatlan és idegenszerű, e helyen azonban egyáltalában meg sem állhat. Mert kövessük csak Gaius gondolat-menetét. Miután tudatta, hogy a sacr. actio egészen általános volt, megkezdi ezen actio másik jellemző sajátosságának magyarázatát, hogy az veszélyes volt. Előbb meg akarja mondani, hogy milyen veszélyes volt, s e czélből összehasonlitja az actio certae cr. pecuniaevel, egészen helyesen, mert az a közös tulajdonság, a mely miatt e két actio összehasonlitható volt, épen az volt, hogy mindkettőnél a per elvesztésével a pertárgyon kívül még egy bizonyos összeget kellett fizetni. Azonban az az összeg, a mely miatt a sacram. actio periculosa volt, nem propter sponsonem vel restipulationem fizettetett. Gaiusnak tehát meg kell mondania azt is, hogy miért volt ez az actio periculosa. A periculum másban nem állhatott, mint abban, hogy az a ki pervesztes lett, azon fölül hogy perét elvesztette, még egy bizonyos pénzösszeget fizetett poenae nomine, a melynek neve sacramentum volt.¹⁰⁾ És ezt az indokolást adja valóban Gaius is: „eque actio periculosa erat . . . nam qui uictus erat, summam sacramenti praestabat poenae nomine.“ Ha már most elfogadjuk, a miben alig lehet kételkedni, hogy Gaius csakugyan ezzel indokolja a sacram. actio periculositását, akkor megmagyarázhatatlan, hogy miért előzi meg ez indokolást egy előzetes másik indokolás, a „propter iusiurandum“. Gaiusról, akinek oly egyszerű, szabatos constructioja van, egyáltalában nem tehető fel, hogy épen e helyen így construált volna: „eque actio perinde periculosa erat falsiloquo propter iusiurandum (itt tehát a periculum már indokolva van, most következik az összehasonlitás) atque hoc tempore periculosa est etc (és most ismét a periculositásnak indokolása) nam qui uictus erat, summam sacramenti praestabat poenae nomine“. Ez utóbbi indokolása Gaiusnak kizárja a megelőző indokolását Huschkének, annyival is inkább mivel a megelőző Huscké által egészített indokolás csak részszerű, mert az eskü az egész el-

¹⁰⁾ Varro de L. L. V. 180.; Festus v. sacramentum.

járásnak csak egy része lehetett volna, míg a Gaius által adott indokolás egészen általános (nam qui uictus erat). E két indokolás egymás mellett meg nem állhat s Huschke indokolása csak akkor volna helyén, ha a „nam qui uictus erat“ stb. Gaius e helyén hiányzanék. De másfelől a sponsio propter-je, a mely Huschket arra indította, hogy a megelőző proptert a szövegbe vegye, épen nem kívánja e megelőző proptert sőt ezen propter megállása teljesen lehetetlen technicailag¹⁾ e helyen más szóval kapcsolatban mint épen csak a iusiurandummal, már pedig mint tudjuk, az felette kérdéses dolog, hogy a sacram. actionál eskü egyáltalában szerepelt-e? Az „atque hoc tempore stb.“ mondatban látható „propter“ egyedüli létoka és alapja az, hogy 1) az actio neve különbözött a fizetést szülő ok nevéől (az actio neve t. i. certae creditae pecuniae az ok neve pedig sponsio vagy restipulatio) és 2) hogy az egyik fél más, a másik ismét más okból fizetett (t. i. alperes propter sponsionem, felperes propter restipulationem). A sacramenti actionál ez nem így volt. Itt az actio neve sacramentum, a fizetést szülő ok neve ugyanaz; felperes fizet mivel uictus erat, alperes hasonlóképen mivel uictus erat. Ha már most azon közös sajátáguk miatt akarjuk egymással e két actiot összehasonlítani, hogy mindkettőjük periculosa volt, nagyon természetes dolog, hogy míg a sacram. actionál e czélből minden propter felesleges, addig az az actio certae cr. pecuniae-nél elkerülhetetlen. Egészen szabatosan eszközli is Gaius az összehasonlítást midőn mondja: „caque actio perinde periculosa erat falsi— (pl. convictis mint Huschke is legelőször egészített, vagy loquis, vagy dicis stb. csak indokolás ne legyen) atque hoc tempore periculosa est actio certae creditae pecuniae propter sponsionem qua periclitaretur reus si temere neget, (et) restipulationem qua periclitatur actor si non debitum petat (s most az indokolás) nam qui uictus erat, summam sacramenti praestabat poenae nomine.“ Huschke falsiloq pp. ii.-je tehát mint conjectura, a melynek egészen találónak kell lenni, ebből a szempontból sem fogadható el.

Huschke második indoka, hogy ezzel a büntetés anyagi és alaki alapja meg van különböztetve csak azok álláspontján indok, kiknél sacramentum=iusiurandum, mi e felfogást nem tartjuk helyesnek, reánk nézve tehát ez nem is képez indokot.

Második képviselője azon nézetnek, hogy sacramentum=eskü: Danz Henrik Ágost Emil, „Der sacrale Schutz

¹⁾ Értelmileg lehető volna az a sacramentummal magával (falsiloquo pp. sacram.)

im r. Rechtsverkehr“ című munkájában és „Das Sacramentum u. d. l. Papiria“ (Zeitschr. f. Rgesch. VI. k.) című értekezésében.

Danz e helyet így egészíti ki: falsi sacra mi c=falsi sacra menti causa.

Indokai ezek:

Bluhme schedái szerint a következők olvashatók: „falsia.. mi“. Ezen „mi“ után egy vagy két olvashatatlan betű következik, melyeket „c“ vagy „e“=causa-nak lehetne venni. Legfőbb tehát még egy „s“ és egy „er“ hiányzanék. Még valószínűbbé válik azonban ez olvasás, mondja Danz, ha ehhez vesszük még azt, hogy Bluhme első olvasása alkalmával az „a“ után világosan egy „c“-t, és azután homályosan egy oly betűt látott, a mely „r“-nek volna vehető. Ha ez valóban egy „r“ lett volna, akkor a következő volna olvasható: „falsia e r a m i . . .“. Ha már most azon jegy, mely Bluhme 2-ik és 3-ik kísérletekor az „a“ felett látható volt, csakugyan a leírótól származott, akkor az „s“ is meglehet találva, mert ez a jegy (s) egy utólag jegyzett, de térhiány miatt vizmentesen a sor fölé írt „s“ lehetne. E szerint már maga a kézirat felismerhető része (!) állana ebből: „falsisacrami“.

Ez szóról szóra Danz indokolása.¹²⁾

Valóban sajtóságos egészítés és indokolás, mert habár egyike a leggyengébbeknek, első pillanatban még is megragadja figyelmünket. De csak az első pillanatban. Közelebbről vizsgálva ez egészítés és indokolás teljesen tarthatatlan.

Általában megjegyzendő, hogy Danz a Böcking apographum 191. lapjának jegyzetében látható Bluhme-féle vonásutánzatok alapján dolgozott. Már ez is kevés bizalmat önthet az emberbe conjecturája iránt. Tudjuk ugyanis hogy Bluhme egyszer túlhajtott erőszakoskodást vitt véghez a palimpsestus homályos helyeinek kiderítésénél a vegyszerekkel, másszor, a hol ez mind a mellett sem sikerült az erőszakban tovább ment, s legtöbb esetben olvasott ott is, a hol olvasni nem lehetett és azt, a mit olvasni nem lehetett, a miben a palaeographiában való gyengesége csak elősegítette, úgy, hogy schedáinak „ne ipse quidem multum auctoritatis tribuit“¹³⁾ és „die einzelnen Buchstaben u. Zeichen öfter der Handschrift abgezwungen zu sein scheinen“.¹⁴⁾ És mind ez áll különösen e helyre vonatkozólag is, a miről nem lesz nehéz meggyőződnünk, ha csak egy tekintetet vetünk is Bluhmának e helyre nézve tett három rendbeli olvasására. Nagyon természetes dolog, hogy ennél fogva Bluhme

¹²⁾ Zeitschr. f. Rgesch. VI. 363. l. 64 j.

¹³⁾ Stud. apogr. Prooem. p. XIII.

¹⁴⁾ Zeitschr. f. Rgesch. V. 366. l.

olvasása Goeschené és különösen Studemundé mellett e helyre nézve meg nem állhat.

Már pedig Danz mint említettük, ezen az alapon dolgozik, még pedig ezen is úgy, amint e hely kiegészítésénél dolgozni nem szabad.

Danz t. i. a legkényelmesebb válogatást viszi véghez Bluhme három rendbeli olvasásának betűi közt, nem tekintve azt, hogy az itt a dolog természete ellen van.

Danz, mint láttuk, egyenesen Bluhme második olvasásával kezdi s azt mondja, hogy itt látható „a . . mi . .“. Ez tény. Bluhme 2-szor és 3-szor csakugyan „a . . mi“-t olvasott; azonban Danz ezen „a . . mi“-t — mint láttuk — úgy tünteti fel, mint kétségtelen bizonyosságú valamit. Tudjuk, hogy ezen „a . . mi“-nek mi az értéke, tudjuk egyszer, hogy Bluhme ilyen jegyei önmagukban sem sokat érnek, de másfelől egy rendbeli saját olvasása, ezután pedig Goeschen és Studemund olvasásai mondanak a „mi“-nek ellent. Ezért Bluhme „a . . mi“-je legfönnebb anynyi jelentőséggel bírhatna, mint a többi olvasások betűi, melyek pedig semmi jelentőséggel sem bírnak. Ha az „a . . mi“- kétségtelen volna Goeschen és Studem. nem olvashatott volna mást. De tegyük fel, hogy, legalább Danz szemeiben ez volt a legvalószínűbb olvasás, akkor is ez magában még nem elég, ki kell ezt még más betűkkel pótolni. Danz hozzá is lát ehhez, és pótol legelőször egy c-t, még pedig, hogy ne látszassék ezt önkényesen tenni: Bluhme első olvasásából veszi azt. Amde ezt tenni nem szabad. Bluhme nem a l t e r n a t i v e olvasott e vagy *, mint Studem. e vagy e, hanem olvasott először csak c-t és * (semmit) nem, 2-szor és 3-szor * (= semmit) és c-t nem. Ha tehát Bluhme Danz meggyőződése szerint első alkalommal látott jobban, a mikor a c-t látta, akkor el kell fogadni az egész első olvasást, és elvetni az a 2-ik és 3-ikat a mikor c-t nem látott. Amde ekkor nem létezik a „mi“ pedig erre alapítja Danz a „sacrami“-t. Sokkal egyszerűbb dolog egy c-t behelyezni, ezt kétségkívül meg lehet tenni a nélkül, hogy minden áron alapot vagy legalább ennek látszatát erőszakolni kellene.

A Bluhme-féle 2-ik olvasás tehát „falsia . . mi . .“ már egy c-vel pótolva van.

Mielőtt Danz további pótlását követnők, ne mulasztjuk el az apographum illető helyét ismét ide utánozni, mert erről egy pillanatra sem szabad megfeledkeznünk.

Az apographumban a már eddig jelzett munkálkodás a következő eredményt adja (lásd IV. ábra.)

Most a c után következik Danz szerint egy pótlandó betű „der wohl als r gelten könnte“ (!) Ide kell jegyezni ama betűt a

maga valódi alakjában, mert Danz azt mondja e betűre, hogy Bluhme első olvasása alkalmával az „a“ után világosan egy „e“-t, és azután homályosan egy olyan betűt látott „der wohl als r gelten könnte“ Ezen betű ez: (lásd V. ábra.) Tehát g, vagy q. Már, hogy miként „könnten diese als r gelten“ azt csakugyan nehéz elképzelni, mert az r így néz ki: (lásd VI. ábra.) Anynyi bizonyos, hogy itt ez alapon az r nem állhat meg.

De ez magában még csak a kisebbik baj volna. Sokkal nagyobb baj az, hogy az r-et nem lehet behelyezni, mert nincsen helye. A fennebbi utánczat (IV. ábra.) hajszálnyira pontosan van a Studem. apogr. betűi után visszaadva. Kétséget sem szenvedhet, hogy oda az r belé nem fér. Pedig még ha belé férne, sem volnánk készen, mert a sacramentit így rövidíteni: „acrami“ nem lehet. Ezt jól érezte Danz is s nem is adta így, hanem számba vevén betűit s összegezván az eredményt azt mondja: „so fände sich lesbar folgendes: „falsiacrami . . “. Tehát a 2-ik „a“-t, a melynek bevételéről nem adott számot, szintén Bluhme 1-ső olvasásából vette át hallgatagon. De hova tegyük ezen „a“-t a codex illető helyén, miután már a megelőző r sem fért el. Nézzük csak: (lásd VII. ábra.)

Nem kell éles tekintet hozzá, hogy láthassuk, miszerint itt olyasmi történt, a minek megtörténni semmi áron sem szabad, s a mi Danz conjecturájának megállhatását mindenkorra lehetlenné teszi. A „cRa“ t. i. kiszorította a „MI“ és utána következőket helyükből s eltolta jobbfelé, úgy hogy a „MI“ s utána következők nem ott állanak, a hol őket Bluhme látta, hanem tovább jobbra, és az utolsó jegy már a következő atque szóbán.

Nem is kellene tovább mennünk; Danz conjecturájának ez tökéletesen elég. De ha már a részletezéshez fogtunk, menjünk tovább. Az első kérdés, ha már ily nagy áldozattal az „acrami“-hoz jutottunk, elég-e ez a sacramenti rövidítésére? Határozottan nem elég. A Gaius-codex egyetlen egy helyén sem rövidítették a sacramenti így „acrami“, hanem mindenütt „sacramti.“ És ez ismét nagy zavart okoz a Danz-conjecturában, mert nem csak hogy e t-nek behelyezése a már is nagyon túlterjesztett egészítést még jobban a következő atque-be vinné belé, hanem ezen t betűt Danznak egyáltalában nem is szabad behelyeznie, s eként a sacramenti egyedül megengedett rövidítését kiegészítésénél használnia, mert ő Bluhménak „mi“-je alapján dolgozik és ha e t-t az m és i

közé behelyezi, akkor nem mondhatja, hogy Bluhme alapján dolgozik, mert Bluhme nem *mi*-t látott, hanem *mi*-t, még pedig oly módon, a mely egy *t* közbehelyezését határozottan kizárja. Már pedig miut említettük, a sacramentit „acrami“-val rövidíteni egyáltalában nem lehet és nem szabad.

(Vége következik.)

Az 1606-ki bécsi békekötés létrejöttének története.

Irta: Nemes Elek.

(Vége.)

Az amnestiáról szóló cikk is oly határozatlan szavakba volt burkolva, hogy a rendek ebbe így bele nem nyugodhattak, ha jövőre biztosítani akarták magokat a múltban követett eljárásokért. Erre nézve abban történt megállapodás, hogy a legpontosabb és világosabb körülírást fogják követelni, mielőtt a fegyvert végleg letennék. Ismerve az udvar főrekvéseit, nagyon is indokoltnak láthatjuk az ország rendeinek bizalmatlanságát és félelmét a fennebbi két pontra nézve. Végre egy harmadik cikkely, mely Bocskay kielégítésére vonatkozott, volt olyan, mely főleg az erdélyi követek igényeit nem elégítette ki. A szerződés Bocskaynak engedte Erdélyt s mindazon magyarországi területeket melyeket Báthory Zsigmond fejedelem birtolt; ezenfelül Ugocea, Bereg, Szatmár-vármegyét és Tokaj várát a hozzátartozó területtel. Ha örökös nélkül hal meg, mind ez visszaszáll a koronára. „A római szent birodalom s erdély fejedelem, a székelyek grófja és Magyarország némely részeinek ura“ címet fog használni. Erdély rendei követeket küldenek a magyar országgyűlésre stb.¹⁾ Az erdélyiek nem ohajtottak az udvar gyászos kormányzata alá jutni, mire pedig, tekintetbe véve Bocskay veszélyes betegségét, közel kilátások lehetett, ha belenyugosznak a szerződés rájuk vonatkozó pontjába. Ők hát azt nem fogadták el, hanem követelték szabad választási joguk fenntartását továbbra is.

Igy aug. 20-dika körül²⁾ a bécsi végzés tárgyalását befejezték a Kassára hívott rendek, s most harmadszor és utoljára, követeket választottak, kik a kívánt módosításokat Mátyásnál kieszközölve, a hosszúság békealkudozást teljesen befejezzék. A követség élére ez alkalommal is Illésházy Istvánt állították; ta-

¹⁾ Corpus Juris e. h. — Szalay László. 2. kiad. IV. k. 489—490. l.

²⁾ Bocskay és Illésházy levelezéseiből tűnik ez ki.